

Рајка ГЛУШИЦА (Никшић)

УПОТРЕБА ПРИДЈЕВА ОДРЕЂЕНОГ И НЕОДРЕЂЕНОГ
ВИДА У ЦРНОГОРСКОЈ ПРИПОВЈЕДАЧКОЈ ПРОЗИ
XIX ВИЈЕКА

1. Промјене у језику су константне, неминовне и непрекидне, условљене унутрашњим или спољашњим узроцима. Језичке црте које су карактерисале књижевнојезички израз краја XIX вијека умногоме су различите од оних с краја XX вијека. Најкарактеристичније помјерјање на обличком нивоу у српском књижевном језику друге половине XX вијека извршило у употреби дужих и краћих облика придјева.¹ Све граматике овог језичког подручја дају као равноправне у употреби парадигме краћих и дужих форми придјева,² међутим, језичка пракса показује да се обје форме употребљавају само у номинативу једнине придјева мушких родова, односно у акузативу ако се облички једначи са номинативом (*лијеј* човјек и *лијеји* човјек). У осталим падежима парадигме (ген. дат. ак. и лок.) доминирају дуже форме (лијепог, лијепом) при чему се јавља и акцентски дублетизам (зелёног и зёленог). Forme именичке (краће) промјене све више се осјећају као дијалектизами или архаизми и све је већи број оних који не знају да промијене по падежима придјев неодређеног вида. Разлика у значењу између придјева неодређеног и одређеног вида скоро се изгубила, тако да при утврђивању те разлике полазимо од њихових облика који се, како видимо у савременом српском језику, у зависним падежима изједначавају у корист облика одређеног вида. Данас се, како анализе показују, краћа именска промјена придјева може

¹ *Српски језик на крају века*, редактор Милорад Радовановић, Институт за српски језик САНУ, Београд 1996. стр. 117–119.

² Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд 1989, стр. 258–264. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд 2000, стр. 92–94. Бранислав Остојић, *Кратка прегледна граматика српскога језика*, Унирекс, Подгорица 1996, стр. 63.

спорадично наћи: 1. у књижевноумјетничком стилу као интерпретација стања у народном говору оног дијалекта који је у основи вуковског типа књижевног језика, затим, 2. у разговорном стилу ијекавских крајева и 3. у петрифицираним предлошко-падежним конструкцијама, усташтвом изразима типа: *шешка* срца, мањи од *макова* зрна, из *ведра* неба гром, *свијетла* образа, од *немила* до *недрага* и сл.

У изучавању и расвјетљавању проблема приђевског вида значајан до-принос је дао својим радовима и проф. Михаило Стевановић у чији спомен смо се окупили данас у Црногорској академији наука и умјетности. Стевановић јасно указује да категорију одређености-неодређености не треба ве-звати за познатост-непознатост особине, већ за одређеност именичког појма,³ што се може сматрати једино исправним.

2. Већ смо у кратким цртама рекли какво је стање у савременом српском језику када је упитању употреба крађих и дужих облика приђева, а каква је та употреба била у језику црногорских приповједача друге половине XIX вијека видјећемо из овог рада. Највише материјала екцерпирало је дјела два најзначајнија прозна ствараоца друге половине XIX вијека Марка Миљанова⁴ и Стефана Митрова Љубише.⁵ Испитиван је и језички материјал црногорских приповједача заступљен у књизи *Извиријеч-црногорска прито-вједачка ћроза од Његоша до 1918.*⁶ међу којима су: Марко Цар, Вук Врчевић, Лука Јововић, Андрија Јовићевић, Симо Шобајић, Новица Ковачевић и други.

Иако акценат у систему приђевског вида има своје мјесто, ту компоненту нијесмо узимали у обзир, јер писани текст приповјетки које смо анализовали намеће да се морфолошки облик узима као једини дистинктивни елеменат међу приђевима различитог вида. Полазећи од облика морали смо се, dakле, ограничити само на оних неколико падежа код којих је разликовање двојаких облика евидентно, а то су ном. и акуз. једнине мушких рода и ген. дат. и локатив једнине мушких и средњег рода.

³ М. Стевановић, цит.дјело, стр. 249–253. и *Двојсјиво облика ћосесивних придјева и замјеница на –ов, и –ин*, Наш језик, н. с. књ. I, св. 1–2, Београд 1950, стр. 24–39.

⁴ Коришћено је критичко издање дјела овог писца у дviје књиге. *Племе Кучи у народној причи и ђесми*, ЦАНУ Титоград 1989. (скраћено књ. I.) и *Примјери чо-сјива и јунашићива, Живој и обичаји Арбанаса...*, ЦАНУ, Титоград 1990. (скраћено књ. II).

⁵ Коришћена је књига *Пучко красноречје*, Библиотека Луча, Графички завод, Титоград 1990. (скраћено Љ.) и *Пријовијесћи црногорске и приморске*, СКЗ. Београд 1924. (скраћено Љ.)

⁶ *Извиријеч, црногорска прито-вједачка ћроза од Његоша до 1918.*, Библиотека Луча, Графички завод, Титоград 1973. (скраћено И.)

3. Почекемо, управо, од употребе присвојне замјенице *његов* и присвојних пријева на *-ов*, *-ев*, и *-ин*, дакле, од пријева који се сматрају »једновидским«, то јест пријева који немају обличку опозицију у номинативу јед. мушких рода и који се данас мијењају само по пријевско-замјеничкој промјени, а за које је током XIX вијека прописивана као правилна једино употреба облика по именској промјени.

3.1. Присвојна замјеница *његов* у зависним падежима има доминантно облике по именничкој промјени код свих црногорских приповједача:

- ген. од *његова* трага (књ. II, 135), од *његова* живота (књ. II, 195), од *његова* времена (књ. II, 144), од *његова* браџва (књ. II, 136), од *његова* слуге (књ. II, 148), из *његова* дуга говора (Љ, 62), црте *његова* живота (Љ, 210), блиједи опис *његова* неумитна труда (Љ, 330), од *његова* пријекора презаху (И, 197), трептаж *његова* жудна ока (И, 100),
- ак. Убит *његова* брата (књ. II, 158), посла *његова* рођака (књ. II, 342), *његова* крвника дочекују (књ. II, 158).
- дат. Слава Божја помаже домаћину, *његову* сину и свакоме пријатељу (Љ, 134)
- лок. Говорити о јунаку и *његову* потомству (И, 136), глас о *његову* јунаштву бјеше прешао Црну Гору (Љ, 196), презивају се по *његову* сину Павићу (књ. II, 291).

3. 2. Присвојни пријеви на *-ов*, *-ев* и *-ин* најчешће имају именску промјену, с тим ако представљају патрониме (именовање лица по припадности по оцу) или топониме они ће се употребљавати искључиво у облицима неодређеног вида, дакле у краћој форми, што је карактеристика и неких црногорских говора.⁷

- ген. отисак руке Пеја *Станојева* (књ. II, 290), кћер Станоја *Радоњина* (књ. II, 289), мајка Леке *Заријина* (књ. II, 212), продаде гроб покојног Ива *Грујичина* (И, 123), сину Милоша *Мушкина* (књ. II, 207), облаци се ваљају од *Бинова* брда (И, 187), Жена Божа *Пејрова* (књ. I, 169).
- дат. кажеват Машу *Ахметову* (књ. II, 323), дао Пеју *Станојеву* (књ. II, 291), пошље Луци *Симову* (И, 51), Нову *Лойтову* дође глас (књ. II, 39).
- ак. убио тајно Леку *Заријина* (књ. II, 212), па за Сава *Гарова* да ви причам (И, 132). Узео сам Јола *Пушельина* (књ. I, 287), почет на Станоја *Радоњина* и Пеја *Станојева* (књ. II, 289)
- лок. у присој на *Вишкову* долу (Љ. 128).

⁷ Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокашунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XV, Београд 1965, стр. 161. Михаило Стевановић, *Источносрногорски говори*, Јужнословенски филолог XIII, Београд 1938, стр. 77.

3. 3. Остали присвојни придјеви на *-ов*, *-ев* и *-ин* поред дужих облика по придјевско-замјеничкој промјени јављају се чешће у краћим облицима по именичкој промјени у косим падежима. Иначе све школске граматике XIX вијека прописују за књижевну употребу присвојних придјева и замјеница на *-ов* и *-ин* само наставке по именичкој промјени (Даничић, Новаковић, Маретић)⁸

— ген. од крвника *йобратимова* (књ. II, 135), с *браћина* страха (Љ. 199) до *ћашана* шатора (књ. II, 38), миг ока *везирова* (књ. II, 138), у *Вујова* зета и *ћхере* (књ. II, 290), смрт *Ружина* вјереника (Љ. 203), развале старог манастира *богородичина* (Љ. 177), зацрвење од *џарева* подсмјеха (књ. II, 290), сјећамо се *Љубишина* прогласа (Љ. 63),

— дат. дадне дужеву провидуру (И, 92), изложена *мужевљеву* гњеву (И, 105), дођоше Достињићи *ћашину* конаку (И, 162), игуман се зачуди *кнегеву* ненадну већерњем доласку (Љ. 178),

— ак. сестрића Сул *Камишова* убио (књ. II, 180), уфати *браћова* убицу (књ. II, 52), за *Суљова* и *Абдулова* брата (књ. II, 177)

— лок. О племену *Љубишину* зна се ово (Љ. 60), а сад о *Јахову* и *Пејшрову* састанку (књ. II, 171), При *десиошову* погребу био је присутан игуман (Љ. 201), у *ћашину* харему (И, 170).

Поред наведених јављају се присвојни придјеви на *-ов*, *-ев* и *ин* и у облицима придјевско-замјеничке промјене:⁹

— *Раковоме* наду нема краја (књ. II, 180), *Раковоме* реченоме ѡете-ту име је Митар (књ. II, 206), што ближе *ћашиноме* шатору (књ. II, 38), од *њенога* зла (књ. II, 57), од најбољије јунака *његовоћа доба* (књ. II, 41), о Илији и *његовоме* боју (књ. II, 209), о страдању моме и *Илијиноме* (књ. II, 109), од људи *њинога* времена (књ. II, 35)

У савременом језику доминирају облици зависних падежа присвојних придјева на *-ов*, *-ев* и *-ин* у придјевско-замјеничкој промјени (дужи). Краћи облици именичке примјене јавиће се поред књижевноумјетничког и у научном стилу. Тако ћемо чути познате лингвисте како говоре о *Његашеву* је-

⁸ Михаило Стевановић, *Губљење разлика у промјени придјева дужег и краћег облика*, у књизи *Од Вука до Белића и даље*, Београд 1988 стр. 124–134.

⁹ Придјевска промјена посесивних придјева на *-ов*, и *-ин* као стандардна призната је доста касно (Стевановић, *Двојсјиво облика...*, 24–38), иако је Вук још у својој *Писменици* заступао овакву употребу (М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик*, Матица српска, Нови Сад 1987, стр. 107).

зику, о *Стевановићеву* и *Бошковићеву* Речнику, о *Вукову* моделу књижевног језика и слично.

3. 4. Посесивни придјеви на *-ов*, *-ев* и *-ин* у номинативу и ак. немају одређеног вида. Међутим, у језику наших приповједача, као и у неким црногорским народним говорима,¹⁰ придјеви на *-ов*, са значењем врсте дрвета употребљавају се у одређеном виду:

– Но *бресићови* топ прште (књ. I, 205), нечињели су *бресићови* топ (књ. I, 205).

Овдје придјеви имају функцију идентификатора врсте и у спрези два елемента овога типа придјев + именица употреба дужег облика сматра се обавезном.

4. У својој монографији о употреби одређеног и неодређеног придјевског вида у српскохрватском језику Егон Фекете¹¹ је детаљно разрадио критеријуме који су релевантни за употребу придјева с обзиром на вид. Издвојене су три основне категорије: 1. идентификациона у којој је придјев елеменат идентификације одређене јединке, 2. дескриптивна у којој придјев има функцију дескрипције одређеног појма и 3. квалификациона у којој придјев квалификује неодређене јединке именничког појма. Прве двије су у вези са одређеношћу, dakле, употреба одређеног вида придјева је обавезна или уобичајена, а трећа је у вези са неодређеношћу јединке предметног садржаја што значи да ту начелно долази краћи облик придјева. Међутим, и у прве двије категорије могу се јавити краћи облици, а у трећој дужи с тим што они тада имају другачије функције.

Језички материјал црногорских приповијетки показује да у свим набројаним функцијама придјеви могу бити употребљени у краћем облику, dakле, по именичкој промјени, за разлику од стања у савременом језику где је јасно издиференцирана употреба. Тако придјеви неодређеног вида изричу квалитет нечега dakле квалификују појам, дају одговор на питања *какав* и *најчешће* су дио именског предиката. Одређени придјеви изричу и квалитет али тим квалитетом идентификују појам, дају одговор на питање *који* и *њихова* употреба сведена је у оквире атрибута.¹²

¹⁰ М. Пешикан, цит. дјело. 162; Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦА-НУ, Титоград 1981, стр. 145; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ. XVII, Београд 1938–39, стр. 63.

¹¹ Егон Фекете, *Облик, значење и употреба одређеноћ и неодређеноћ придјевског вида у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXVIII, стр. 321–386. и ЈФ XXIX стр. 339–523 – Београд 1969 и 1973.

¹² Марија Зника, *О употреби одређених и неодређених придјевских облика*, Језик, год. 34, бр. 4, Загреб 1987. стр. 101–107.

5. У квалификативној функцији придјев има задатак да открије особину именичког појма. Ова категорија претпоставља доследну употребу краће форме придјева. Испитивани материјал приповјетки нуди нам заиста обиље примјера ове врсте:

– нађе *шешка* рањеника (И, 173), напануо *трава* човјека (И, 185), познавао сам га као *поштена* сељанина и врло *тобожна* (И, 108), по-
моз Бог у *незнана* домаћина (И, 76), добра срећа *незнану* госту (И,
76), он кад види *млада лијећа* момка (књ. II, 157), из уста *смићна* чо-
вјека (И, 57), попут *лажна* просјака (И, 95), више од зла држања (II,
208), може ли се жена удати послије *поштена* свога мужа чекања (И,
48), у *стара* злотвора никад *нова* пријатеља (Љ, 340), све до *про-
страна* луга (Љ, 103), град Скадар лежи на *високу* брду (Љ, 163).

5. 1. Квалификативни генитив је једна од позиција у којој се краћи об-
лик зависних падежа јавља и код савремених писаца, па стога није чудно
што је веома фреквентан у испитиваним приповјеткама:

– Био је ума *оштара* и *бистра*... говора *тұна* и отресна (Љ. 368),
Син *добра* оца, стаса је био *малена* (И, 180) да *свијешла* образа међу-
племенике дођете (И, 191) гласом *озбиљна* ратника (И, 191), па буду-
ћи *висока распа* (књ. II, 290), делија *дуга врати* и перчина (И, 105),
бјеше *круїна распа*, доста *труба иззледа* (књ. II, 47).

5. 2. Краћи облик придјева у квалификативној функцији чест је и у слу-
чајевима када се придјев налази у самосталној служби:

– Ласно је *ситану* пост хвалити (И, 38). Немам лијека да подмладим
стара ни да скротим *надушта* (Љ. 91) Жив *живу* не да лагати (Љ. 413).

6. Придјев у функцији идентификације одређене јединке у обичнијем
дужем облику има елементе праве атрибутивности, а у краћем облику еле-
мент апозитивно-адвербијалне одредбе или предикатизованог истицања
особине. То се постиже што се придјев ослободи упућивачке компоненте:

– дознаде садржину *својеручна* писма (106), од данас до *суђена* да-
на (И, 59), од зла дужника и козу без козлета (Љ. 334), узме брашна
йолушенична, а полу *јечменова* (Љ. 128), према чаџаку од *рујничаспа*
гранита (И, 102). У *луда* кмета брза пресуда (И, 50).

7. Придјев има дескриптивну функцију одређеног појма кад не идицира
одређеност већ се на њу надовезује као елеменат описа, коментара, епитета
и сл. Дужи облик је елеменат праве атрибутивности а краћи апозитивно-
адвербијалне одредбе односно истицања саме особине као аутономне ква-

лификације. У језику црногорских приповједача пријеви и у овој функцији употребљавају се чешће у облицима краће именичке промјене:

– Лажац из *бијела* свијета (Љу. 87), примити као *добра* човјека (Љу. 90), попут *лажна* просјака (И, 95), након *країка* и *горка* искуства (И, 67), нађе Крлету *наредна* за пут (И, 187), из уста *самрїна* човјека (И, 57).

Посебно доминирају над облицима пријевске дуже промјене краћи облици пријева *жив* и *мриїав*:

– Нећемо га помињати ни *живи* ни *мриїва* (Љу. 137), не би царевала иза *живи* мужа (Љу. 80), уфати *живи* Турчина (књ. II, 55), тражи цар Шћепана *живи* или *мриїва* (Љу. 101), мене *йолумрїва* у носила понијеше (Љу. 57).

8. Иако је семантична разлика између пријева одређеног и неодређеног вида све мање очигледна, стилска разлика је веома присутна. Краћи облици неодређеног вида одговарају сасвим ритму приповједања, доприносе упечатљивости и живости, плијене својом неуобичајеношћу. Честа употреба оваквих облика можда даје „стилску боју архаичности”¹³ али и љепоте и поетичности.

Честа употреба облика именичке промјене пријева у језику црногорских приповједача XIX вијека који имају снажно упориште у локалним говорима, одраз је, управо, стања у тим говорима, као и стања у нашој народној књижевности, језику Вука Карадзића и књижевном језику XIX вијека.

Rajka GLUŠICA

L'USO DEGLI AGGETTIVI DELL'ASpetto DETERMINATO E INDETERMINATO NELLA NARRATIVA MONTENEGRINA DELL'OTTOCENTO

Riassunto

In questa relazione l'autore dimostra che è molto frequente l'uso della declinazione nominale (le forme pi brevi) degli aggettivi nella prosa narrativa montenegrina della fine dell' Ottocento, a differenza della situazione nella lingua serba moderna, in cui una tale declinazione risulta del tutto sporadica. L'uso frequente delle forme della declinazione nominale degli aggettivi da parte degli autori montenegrini ottocenteschi nel loro linguaggio, è un riflesso della situazione esistita nelle parlate popolari montenegrine e di quella nella lingua letteraria dell' epoca di Vuk Karadžić.

¹³ М. Стевановић, *Савремени* ..., 262.

